

Gyula – Határon átnyúló várostérség poszt-szocialista közegben¹²

Elméleti keretek: A társadalmi gyakorlatok intézményi kereteinek strukturális-térbeli átalakulása Kelet-Közép-Európában

Az elmúlt két évtizedben számos, Kelet-Közép-Európára irányuló kutatás zajlott, amelyek célja egyrészt az átalakulás térbeli-társadalmi folyamatainak feltárására irányultak, majd – a piac és a demokrácia intézményeinek felállításával – egyre inkább a térségben formálódó gazdasági struktúrák és politikai rendszerek sajátosságait próbálták feltárni. Az átmenettel kapcsolatos diskurzusok – amelyek egyszerre voltak termékei és formálói az átalakulási folyamatoknak – elméleti szempontból (megközelítésükben) mind színesebbé váltak, és mind térségbeli, mind az azon kívüli kutatók, szakemberek (s ugyanakkor a közvélemény) számára nyilvánvalóvá tette az európai „kapitalizmusok”, térbeli-társadalmi struktúrák sokszínűségét (Smith, A. 2004; Stenning-Hörschelmann, 2008). Az átmenettel kapcsolatos diskurzusok modernizációs elméletekre épülő (kétséggel kívül egyik meghatározó) áramlata a poszt-szocialista országokban lezajlott átalakulásokat, a „piacosítást” (ami a kilencvenes években lényegében a neoliberális elvekre épülő intézményi és szabályzási keretek kialakítását jelentette), és általában, az európai normák és intézmények *átvételét* a modernizációs folyamat megkerülhetetlen feltételeinek tekintette. Mindez a (nemzeti és európai) politikai retorikákban az Európába történő „visszatérésként” jelent meg (Hörschelmann, 2004), s a 2004-es és 2007-es EU-bővítés ebben a logikában egyet jelentett az átmenet folyamatának lezárásával – a modernizáció makrotársadalmi feltételeinek megteremtésével, s a térség országainak gazdasági és politikai újrapozicionálásával (Clark, 2001; Moisisio, 2002). Ez az „ortodox” megközelítés fontos ideológiai eszköz volt a nemzeti politikai elitek számára az átmenet, elsősorban a (neoliberális) piacgazdaság intézményesítése során, ezek szociális következményeinek (árának) elfogadtatásában (Smith, A. 1998).

A fenti megközelítést ugyanakkor mind több kritika érte az értékekben, normákban, napi gyakorlatokban megragadható, a térség régiói, lokalitásai által bejárt történelmi utakban gyökerező kulturális különbségek figyelmen kívül hagyása miatt. Mind többen – többnyire a régiót a régióbéli szakemberekkel közösen kutató „nyugatiak” (ld. pl. Smith, A-Pickles, 1999; Smith, A. 2004; Stenning-Hörschelmann, 2008; Brenner, 2009) – hívták fel a figyelmet a „poszt-szocialista” térség sajátosságaira, és a formálódó kapitalizmusok (intézményrendszerek) sokszínűségére (Timár-Smith, A. 2010). A vita ráirányította a figyelmet arra, hogy a térség társadalmi viszonyait nem csak a kapitalizmus formálódó intézményei alakítják, hanem „a létező társadalmi kapcsolati hálók, intézményi és szabályozási keretek és szereplők, amelyek/akik gyorsan változó, bizonytalan közegben működnek, hoznak döntéseket” (Begg-Pickles: 1999:119), s kulturális közegüktől függően különböző válaszokat adhatnak a makrotársadalmi átalakulásra. Ebből következik, hogy a kelet-közép-európai terek pusztá lenyomatai (elszenvedői) a kapitalizmus térbeli logikájának, hanem összetett, bonyolult társadalmi kapcsolatrendszerek, amelyek feltárásához – a kapitalizmus sajátos változatainak megértéséhez – feltétlenül szükség van a mindennapi élet, a társadalmi gyakorlatok kutatására, a társadalmi újratermelés valamennyi dimenziójában (gazdaság, politika, civil társadalom, egyéni életvilágok) (Smith, A. 2004; Stenning-Bradshaw, 2004; Stenning-Hörschelmann, 2008).

¹ Nagy Gábor és Nagy Erika, tudományos főmunkatársak, MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály

² Innotárs_08-2-2009-0036; kutatás (2009-2011) az NKTH/NIH támogatásában „*Határtalan várostérségek – Az országhatárokon átívelő várostérségi kapcsolatok a Kárpát-medencében*” eredményei alapján.

Tanulmányunkban az utóbbi, tudományos esszencializmust (esetünkben: a modernizációs elméleteket) megkérdőjelező áramlathoz csatlakozva azt vizsgáljuk, hogy kapitalizmus formálódó intézményeiről, a nemzetállam szerepéről, az etnikai-kulturális kapcsolatokról és az „Európa” koncepciókról folyó diskurzusok, illetve azok következménye, a változó intézményi környezet hogyan alakította a nemzeti határt átlépő társadalmi gyakorlatokat.

Kutatásaink a határ menti városrégiók működésének, térbeli-társadalmi viszonyainak, s azok változó intézményi – nemzeti, európai, globális – kontextusának feltárására irányultak, ami a nemzetállam változó szerepéről, illetve a térbeli-társadalmi folyamatok (társadalom-)földrajzi léptékekhez kötődő értelmezésről szóló tudományos diskurzushoz kapcsolta vizsgálatainkat. Abból a mind szélesebb körben elfogadott koncepcióból indultunk ki, amely az állam változó szerepét és térbeli struktúráit az adott (sajátos) földrajzi és történelmi kontextus, az arra jellemző társadalmi viszonyok termékének tekinti, s a nemzetállam jelenleg is zajló szerepének újradefiniálását, térbeli átalakítását a globális kapitalizmus válságához köti (Brenner, 1998, 2009; Smith, 2000; Jessop, 2002). Ebben a megközelítésben a struktúrák mostani átalakítása állam piachoz és civil társadalomhoz való viszonyának újrafogalmazásából következik, és egyik alapvető dimenziója az állam (intézményei) új térbeli keretek között történő megszerzése (rescaling) (Laughlin, 2004; Brenner, 2009; Brenner-Peck-Theodore, 2009). A fentiekből kiindulva tehát a napi társadalmi gyakorlatokat (azok változásait) különböző földrajzi léptékekhez (lokálitáshoz, régiókhoz, nemzeti keretekhez, európai intézményekhez, globális hálózatokhoz) kötődő intézményi kontextusokban értelmezzük, amelyeket egyszerre alakítottak/alakítanak a kelet-közép-európai átmenet, az európai integráció és az intézményi átalakítások, továbbá a globális gazdasági krízis által kikényszerített nemzeti reformok ezer szállal összekapcsolódó folyamatai.

A vázolt elméleti keretek között arra keressük a választ az alábbiakban, hogy a nemzetállam változó szerepe, intézményi-térbeli struktúráinak átalakítása, továbbá az európai integráció és intézményi reformok hogyan jelennek meg – hogyan értelmezik őket, s hogyan válaszolnak rájuk – a mindennapi társadalmi gyakorlatokban a határmentiség sajátos térbeli kontextusában. Elsősorban arra fókuszálunk, hogy a különböző lokális szereplők milyen tudással és mozgástérrel rendelkeznek, mennyiben, hogyan tudják kihasználni a határt átlépő hálózatokban rejlő lehetőségeket a folytonosan változó intézményi környezethez történő alkalmazkodásban.

Empirikus kutatásunk itt bemutatott tere Gyula, ami kisvárosi léptéke (mérete) mellett nemzetközi jelentőségű közvetítő szerepkörrel rendelkezik az áruk és személyek áramlásában a Balkán és az uniós piacok között, s ez a szerep folytonosan bővült az átmenet kezdete óta zajló strukturális átalakulások eredményeként. Nemzetközi szerepét erősítette ugyanakkor folyamatosan bővülő nemzetközi (városközi) kapcsolatai is, amelyek egyszerre ágyazódnak határt átlépő regionális és európai kontextusokba. A város gazdasági és geopolitikai helyzet többször változott drámaian modern kori története során (Nagy et al, 2011). Az elmúlt évtizedekben a helyi szereplők – sokan és sokféle – stratégiával próbálkoztak, hogy a gazdasági és földrajz periferizálódás, a szociális problémák és demográfiai erózió problémáit kezeljék. Az átmenethez, a gazdasági válsághoz és az európai intézmények jövőjéhez kapcsolódó diskurzusok jelentős mértékben formálták a változó intézményi környezetet (pl. a határ változó státusza, az önkormányzatiság, az együttműködéseket ösztönző pályázati rendszer) észlelését, értelmezését, az arra adott lokális válaszokat. Ezeket a hatásokat tükrözték a helyi politikai, közéleti, szakmai diskurzusok, amelyekben a határ közelsége fontos, sőt egyre fontosabb szerepet töltött be.

Az alábbi elemzés módszertani szempontból három pilléren épül. i) Áttekintettük a várossal, illetve a tágabb térséggel foglalkozó szakirodalmat, hogy képet alkossunk a határt átlépő kapcsolatok alakulásának különböző kontextusairól és történelmi háttéréről. ii) Elemeztük a

helyi és térségi fejlesztési dokumentumokat, politikai programokat, média híreket, hogy képet alkossunk arról, a lokális szereplők jelentős befolyással bíró csoportjai milyen módon értelmezik a határmentiséget, és ennek (lehetséges) szerepét a város jelenlegi struktúrában elfoglalt helyének (periférikus kistérség adminisztratív-szolgáltató központja) megváltoztatásában. iii) Legnagyobb mértékben a félig strukturált interjúkra (46) építkeztünk, amelyeket helyi politikusokkal, civil szervezetek, intézmények és vállalatok vezetőivel készítettünk. Az egy-másfél órás beszélgetések során a Gyula (közelmúltbeli) történetének fordulópontjaira, az országhatár változó jelentéstartalmára, az ezekre adott egyéni/intézményi válaszokra fókuszáltunk. Az interjúk és azok narratív elemzése során az volt a célunk, hogy feltárjuk, ezeket a válaszokat hogyan alakították a helyi, nemzeti és nemzetközi diskurzusok, amelyek az elmúlt két évtizedben alakították az Európához, a szomszédos országokhoz fűződő viszonyunkat, kulturális hovatartozásunkat, saját történelmünkhöz való viszonyulásunkat és a neoliberais kapitalizmus intézményeinek megítélését. Ily módon nem csak azt igyekeztünk megérteni és bemutatni, hogyan változtak meg a napi társadalmi gyakorlatok egy határ melletti városban és térségében, hanem azt is, hogy ezek a gyakorlatok milyen sokszínű – formális és informális; gazdasági, intézményi és civil; lokális, regionális, országhatárt átlépő, és globális szinten szerveződő stb. – kapcsolatrendszerekbe ágyazódnak, amelyek mind fontos alkotóelemei a térségi társadalmi folyamatok alakításának. Úgy véljük, ezzel hozzájárulunk a kapitalizmus sokszínűségéről folyó diskurzushoz, továbbá a gazdasági válság miatt elindított térségi-strukturális átalakítások által gerjesztett konfliktusok, s az azokra adott válaszok megértéséhez is.

Gyula és a határ történeti kontextusban

A város mindennapjaiba a határhelyzet az első világháborút lezáró trianoni békerendszer következtében jelent meg (Scherer, 1938), ám a város periférikus helyzetbe kerülésének gyökerei a 19. század második felében gyökereznek. Miközben az egyik oldalon sikeresen végbement Magyar- és Német-Gyula egyesítése és a rendezett tanácsi státusz megszerzése és megtartása, a hozzá tartozó intézményrendszer kiépítése és működési feltételeinek biztosítása, a kiépülő országos vasúti hálózatban a közlekedési csomóponti szerep a megyén belül Békéscsabára került 1858-ban, a Budapest–Békéscsaba vonal megnyitásával (Scherer, 1938; Frisnyák, 1990). Gyula a későbbiekben egy kis kapacitású mellékvonalon keresztül csatlakozhatott a vasúti fővonalhálózatra. Az elmaradó – elsősorban ipari – beruházások, következtében a város helyi gazdasága Békéscsaba, majd Orosháza mögé szorult saját megyéjén belül (Marsi – Szabó, 1975, Jalsovszky – Tomsics, 1990; illetve újabban Nagy G. – Nagy E., 2008). Már 1870-től megindult a versengés Békéscsaba és Gyula között a megyeszékhely címért és a megyei szintű funkciókért, s ebben a vetélytárs gyorsabb népességnövekedése, erősebb helyi gazdasága, áramlási csomópont szerepe Gyula pozícióját fokozatosan ásta alá.

A megyeszékhely szerep, s vele a megyei szintű funkciók többségének elvesztése 1950-ben következett el, párhuzamosan a tanácsi közigazgatás bevezetésével (Marsi – Szabó, 1975; Timár – Velkey, 2003). Békés megyében ezzel együtt sajátos funkciómegosztás alakult ki a megyeszékhely Békéscsaba és Gyula között: utóbbi számos megyei szintű funkciót megőrzött (bíróház, ügyészség, cégbíróház, kórház stb.), melyet a két város közti csekély távolság (9 km légvonalban) tett lehetővé.

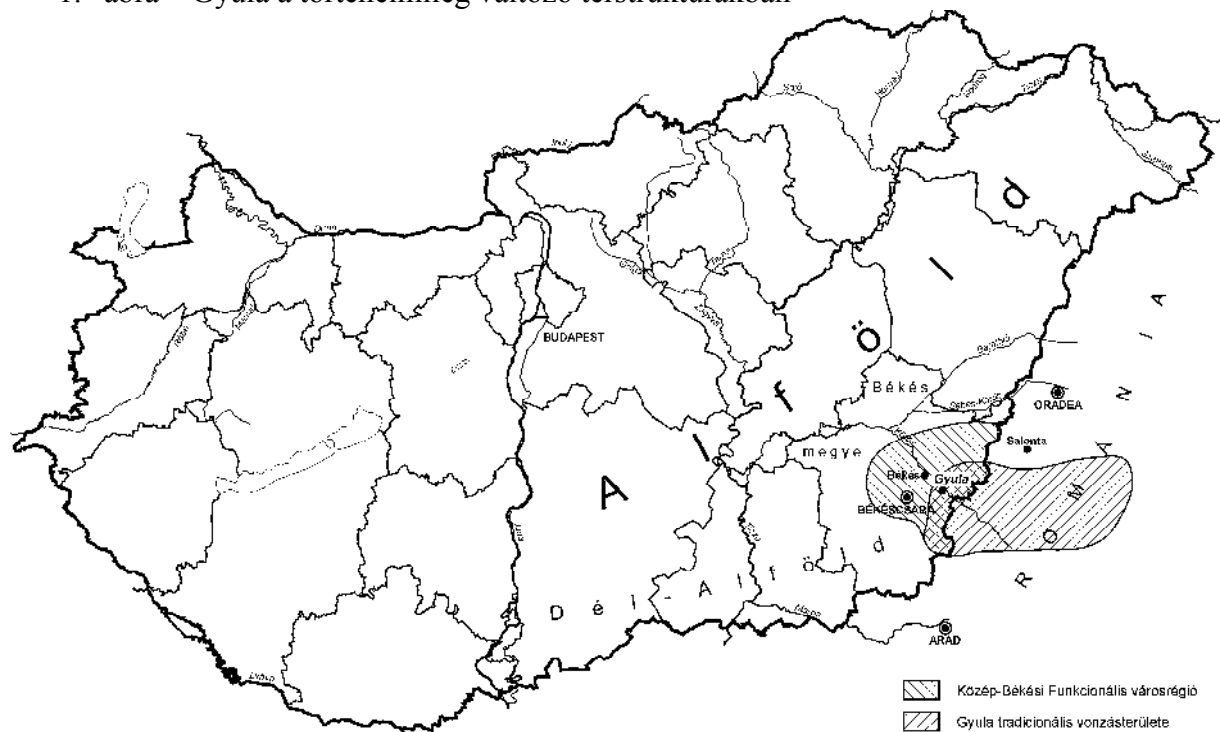
A Trianoni határok megvonása következtében a tradicionális várostérség Romániához került (a Fehér- és Fekete-Körös völgyén felfelé az Erdélyi-középhegységig elnyúló rurális-kisvárosi térség), miközben a határ innenső oldalán nem sikerült új háttérterületet (hinterlandot) szervezni, elsősorban Békéscsaba erősödő vonzása következtében. (1. ábra)

Már a két világháború között új alapokra kellett helyezni a város fejlesztését. A termelő szektorokkal szemben a szolgáltató szerepkörökre építkező fejlődési pályát indítottak el, melyet 1959-től a gyógyvízre alapozó Várfürdő fejlesztése, a Vár többszöri rekonstrukciója, valamint a turisztikai rendezvények sora is megtámogatott (Marsi – Szabó, 1975; Albel – Tokaji, 2006). Ezzel párhuzamosan a 19. század végétől védett márkává alakult Gyulai Kolbász, illetve az ehhez kapcsolódó ágazatok (állattartó üzemek, vágóhidak, húsüzemek) váltak a lokális gazdaság domináns szektorává, egyben a gazdasági térkapcsolati rendszer elsődleges szervezőjévé is.

A román megszállás (1919-1920), majd a határmegvonás (1921-23) utáni években nőtt lényeges problémává a határ menti létből fakadó lokációs periféria helyzetet. A határok átjárhatósága a személyek és gazdasági szereplők számára 1925 és 1940 között korlátozottan volt lehetséges, bár interjúalanyaink szerint 1927 után a magyar oldalon lakó gazdák a román oldalra került földjeikre is átjártak azokat művelni. 1940-44 között Észak-Erdély visszacsatolását követően a személyek áramlása akadálymentesen történt, amit egy szinte hermetikus elzárkózás követett 1945 után. A Gyulán megnyitott nemzetközi határátkelő révén 1971-től a forgalom előbb korlátozottan, majd 1975-től a kihatárforgalom számára lényegesen szabadabb keretek között vált lehetővé. 1990 után fokozatosan enyhülő feltételek mellett előbb útlevéllel, majd személyi igazolvánnyal (magyar részről), illetve vízummentesen (román oldalról) a személyek és áruk tömeges áramlása lehetővé vált (Kasza, 1999).

A periférikus fekvés ugyanakkor nem kizárólag negatív intézményi következményeket eredményezett. A magyarországi román kisebbség, azok intézményeinek, szervezeteinek megléte, később önkormányzatuk kiépülése, majd a román külképviselet megnyílása (főkonzulátus) Gyulát a hazai románság legfontosabb centrumává emelte, így a határon átnyúló kapcsolatok építése szempontjából is felértékelte.

1. ábra – Gyula a történelmileg változó térstruktúrákban



Forrás: A szerző szerkesztése

A határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének szakaszai

- A rendszerváltás, mindenekelőtt az 1989-es román forradalom teljesen új szakaszt nyitott a határ menti kapcsolatokban. A forradalmi események után közvetlenül kezdődő szakaszt az „*illúziók kora*”-ként jellemezhetjük. A két nép közötti, az országos politika által gerjesztett bizalmatlanság hirtelen eltűnni látszott, különösen az önzetlen magyar segélyakcióknak köszönhetően. A tömeges áttelepülések kezdete már korábbra nyúlik vissza, nagyjából az 1985-ös „*falurombolási program*” (a román hivatalos kormányprogramban szisztematizálásnak nevezték) kezdetéig, mikortól magyar nemzetiségűek ezrével érkeztek meg az anyaországba. Az 1990-es évek végéig tartó hullám révén Békés megyében mintegy 5600 Romániából érkezett telepedett le, akik a későbbi évek-évtizedek során katalizátorai lettek a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének (Baukó, 1999; Szenográdi, 2005).
- Az 1990-es évek során erős *bizalmatlanság* éledt újjá mindkét oldalról. Romániában a Nagy-Románia Párt, magyar oldalon a MIÉP tevékenységét kísérték a túlsó oldal kritikai megjegyzései. Ebben az időszakban elsősorban a civilek, egyházak, önkormányzatok, intézmények vezérelte kapcsolatok a meghatározók. Úgy tekinthetünk e korszakra, mint a *lassú építkezés* időszakára, melyben komoly szerepet vittek a kétoldalú egyezmények, a testvérvárosi kapcsolatok, a közös bizottságok. A román oldal irányából nézve, ez a *bevásárlóturizmus* klasszikus időszaka (Michalkó, 1999 és 2004, Timár – Velkey, 2003).
- A következő szakasz 1998/99-2004 közé tehető. A magyar EU tagságra való felkészülés időszaka a *tömeges cégalapításokkal*, a gazdasági kapcsolati háló kiépítésével, határmenti EU-s finanszírozású programok indulásával jellemezhető (Nagy I. – Kugler, 2004; Baranyi, 2005). A magyar oldalon felhalmozódott tapasztalatokat know-how formájában továbbították a román oldal irányába. E szakaszban kedvező volt a politikai konstelláció – az RMDSZ kormányzati szerephe került, illetve fontos pozíciókat foglalt el lokális és regionális szinteken. A kilencvenes évek végétől erősödött fel a *munkaerő áramlása* Románia felől. Ez részben legális, részben – a határtérségben és a főváros környékén egyaránt – illegális formákat öltött. A Dél-Alföldre legalább 5500-6000 – nagyjából magyar származású – munkavállaló érkezett évente, elsősorban az építőiparba, illetve a mezőgazdasági idénymunkákra (Majoros, 2006; Réti, 2004; Németh, 2009).
- 2004-2007 – a román EU tagságra való felkészülés időszaka – új szakaszként értelmezhető a határmenti kapcsolatok átalakulásában. Megindult a román gazdaság fejlődése, megjelent egy kifejezetten gazdag, és egy szélesedő tehető réteg ott is, ami jelentős vásárlóerő-többletként csapódik le a magyar oldal kereskedelmi, vendéglátási, turisztikai forgalmában (Hardi – Hajdú – Mezei, 2009). A *jogharmonizáció* előrehalad, így könnyebbé válik a határ túloldalán a cégalapítás és működtetés. A vízumkényszer eltörlését követően a határátlépés könnyebbé válik, ami egyben lehetőség a kisebb szereplők számára a kapcsolatok erőteljesebb építésére (Nagy G., 2009). A szakaszt a közös fejlesztési dokumentumok készítése, a közös pályázatok számának és az általuk lefedett területek növekedése, a mindkét oldal számára egyaránt hasznot hajtó projektek megvalósítása jellemzi (Timár, 2007; Süli, 2008; Majoros, 2009; Nagy G., 2008)
- A gazdasági válságig terjedő évek – 2007-2009– a *román gazdaság „arany évei”*. Ekkor zajlanak az erőteljes ingatlanfejlesztések, infrastrukturális programok, felfut az országba érkező FDI állománya, miközben a román cégek nyugati aktivitása is megerősödik (Belanka – Duray, 2009). E szakaszra jellemző, hogy megerősödik a verseny a romániai piacon a multik tömeges megjelenése következtében. A korszak kezdetén Magyarország a Schengeni határőrizeti rendszer tagjává válik, ami

átmenetileg nehezebbé teszi a határokon való átmozgást, elsősorban az áruk áramlásánál. Sajátos új vonása a szakasznak, hogy megjelenik a kereslet a magyar munkaerőre a román nagyvárosok fejlődő térségeiben (Németh, 2009; Soós – Fejes, 2010; rEUsearch Jelentés, 2010; Nagy E., 2010).

- 2009-2011 a *globális gazdasági válság* korszaka. A határon átnyúló kapcsolatok stagnálnak, vagy visszaesnek, különösen a gazdasági kisszervezetek körében. A két határtérség szereplőinek körében megerősödik az egymásra utaltság, erősödnek a közös kezdeményezések a válság hatásainak tompítására. A román Schengeni belépés, melyet 2011-től három lépcsőben valósítanak meg (Kozma, 2011), vélhetően lebontja az utolsó korlátokat az áramlásokban, aminek révén a határon átnyúló kapcsolatok új lendületet vehetnek.

A határon átnyúló kapcsolatok fontosabb dimenziói

Vállalkozások, munkaerőpiac és a határ

A magyar vállalkozások számára a rendszerváltást követő évektől csábító a nagy (22 milliós) fogyasztópiac, de a határ túloldala román összevetésben is szegény, periféria helyzetű, zömmel falusias, kisvárosias (Kisjenő, Nagyszalonta). Ennek okán a nyitás a távolabb fekvő nagy gazdasági centrumok – elsősorban Arad és Nagyvárad – felé irányult, illetve belső nagyközpontok (Kolozsvár, Brassó, Nagyszében, Bukarest) koncentrált piacát látszott célszerűnek – egy-két éves sikeres működés után – megcélozni.

A gazdaság strukturális sajátosságai közé tartozik, hogy mind a magyar, mind a túloldalon hiányoznak, illetve gyengék a húzóágazatok (gépipar, autóipar, elektronika), melyekben a legerőteljesebb a beszállítói hálózatok kiépülése. Ez az ágazati sajátosság a lokális (gyulai) KKV-knak nem ad valódi kiugrási lehetőséget (Kanalas – Kiss, 2006; Nagy E. – Nagy G., 2005). Ugyanakkor a román gazdaság fejlődése, különösen a fizetőképes fogyasztóréteg megerősödése, nagy teret adott a különböző közvetítő tevékenységben dolgozók számára, mindenképp a kis- és nagykereskedelemben (rEUsearch Jelentés, 2010). A másik perspektivikus területnek az építőipari kivitelezés bizonyult, a román oldalon induló infrastruktúrafejlesztések (víz, csatorna, közút, gázhálózat) nyújtottak lehetőséget a számukra. A sikeres tevékenység alapfeltételeként az interjúalanyok kivétel nélkül a kinti bejárattal kapcsolat meglétét említették, ami egy bizalmi ember állandó foglalkoztatását, állandó jogászt, illetve kiépített politikai kapcsolatot jelentett önkormányzati szinten. Több alkalommal említették, hogy román nemzetiségű polgármesterrel (kormányoldali kötődésével) lényegesen könnyebb volt az együttműködés, mert világosabbak voltak a játékszabályok (helyi „elvárt” szponzoráció, járulékos beruházásokban való részvétel). A feldolgozóiparban domináns a beszállítói kapcsolat, de szerény a kinti üzemalapítási aktivitás. Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a gyulai feldolgozóipari cégek zöme KKV, s sem termelésének nagyságrendje, sem felhalmozott tőkéje nincs nagyléptékű fejlesztéshez. 2010-ig az aktívabb ágazatok a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, a faipar és bútorgyártás, illetve a már említett kereskedelem voltak.

A román oldalról viszonylag korán megindult a munkaerő átingázás, mely a 2000-es évek közepén, a román gazdasági felfutás előtt érte el tetőpontját. A romániai munkavállalók száma erőteljesen csökkent 2008-hoz mérten (a munkaügyi központ becslése szerint, illetve az országos adatok alapján legalább 40%-kal), ezen belül a Dél-Alföldön a legkisebb mértékben (nagyjából 20%-kal), vélhetően a kisebb ingázási távolság miatt. Ennek egyik oka, a magyar oldalon a munkanélküliség növekedése, a helyben is elérhető olcsó munkaerő megléte. A meghatározó továbbra is a mezőgazdasági idénymunka (dinnye, cirok, meggy), míg csökkent a jelentősége az építőipari betanított és segédmunkának, az ágazat évek óta csökkenő

megrendeléseinek következtében (2006 óta!). Továbbra is jelentős foglalkoztatónak tekinthető a vendéglátás, a turisztikai idenyhez kötötten. A gyulai vendéglátóiparban a románul beszélő munkaerő foglalkoztatása az utóbbi két év során látványosan megnőtt. Néhány esetben a román oldalról szolgáltatást (pl. mosatás, vegytisztítás), illetve alapanyagot (szállodai konyhára) is megrendelnek.

Voltak kísérletek a magyar munkavállalók kinti foglalkoztatására, különösen az aradi ipari parkok megnyitása és feltöltése során. Ezekben az években (2007-2009) Arad strukturális munkaerőhiánnyal küzdött, elsősorban szakmunkásokra, kisebb arányban betanított munkaerőre (szalag melletti munkára) lett volna szükség. A megtelepedő cégek vállalták volna a magyar munkaerő buszokkal történő ingáztatását, a nyelvi akadályok oldását magyar nyelven beszélő munkafelügyelőkkel és alsó szintű vezetőkkel, de a közeli falvakban ekkor már nem volt elég kvalifikált szakmunkás. Az átingázást fékezte az is, hogy a román oldalon az elérhető munkabérek nagysága alig haladta meg a magyar oldalon megszerezhető segélyek nagyságát, így anyagi motiváció nem volt. Gyula számára mind Arad, mind Nagyvárad távoli, az ingázás a kisjenői ipari zónába (mintegy 20 km), illetve a Kürtösön megnyitott ipari parkba (25km) lehet reális. Ezekben viszont az aradinál is alacsonyabbak a bérek, ami nem ösztönöz ottani munkavállalásra. A gazdasági válság a román gazdaságot is érzékenyen érintette. Ennek következtében a román bérszínvonal lassú felzárkózása a magyar keleti határtérséghez – benne az országosan legalacsonyabb béreket mutató Békés megyéhez – megállt, az olló ismételen nyílik, miközben a munkanélküliség szintje mind a magyar, mind a román oldalon emelkedett.

A romániai fogyasztók jelentősége a városban

Azzal, hogy Gyula vendégforgalmában a románok váltak a legnagyobb létszámú külföldről érkezett csoporttá (2009-ben előzve meg a város gyógyászati kínálatát korábban tömegesen igénybe vevő németeket), felértékelődött a fogyasztási szokásaik, célpontjaik feltárása. 2010 nyarán a Szegedi Tudományegyetem nyári gyakorlatos BSc geográfus hallgatóinak segítségével végeztünk felmérést Gyulán.

A városban a teljesen megújult központ mellett a Várfürdő (a Várral és a rendezvényekkel), a szintén pár éve megújult piac, valamint a Belvároson kívül fekvő kiskereskedelmi egységek voltak az idelátogatók elsődleges célpontjai. A Várfürdő látogatóinak körében a Romániából érkezett látogatók aránya 15-16%-ra tehető, de a hétfői napokon ennek dupláját is elérte. A Várfürdőben végzett interjúból kiderült, az eladott jegyek alapján a román vendégkör jelentősége még ennél is magasabb, egyes hétfőeken elérheti a 60-70%-ot is. A Fürdőkomplexum ezért románul tudó pénztárosokat alkalmaz, illetve képez (alapfokú nyelvtanfolyamot kell elvégeznie az ott dolgozóknak), valamint a német mellé román és angol nyelvű tájékoztató táblákat is kihelyeztek.

A piac forgalmát csak a piaci napokon, akkor is elsősorban a délelőtti órákban emelik meg a román viszonteladók és egyéni vásárlók. A jelenleg mérhető forgalom a korábbi éveknek már csak töredéke, köszönhetően a román ellátás javulásának, de a közeli békéscsabai piac elszívó hatásának (alacsonyabb árszint a viszonteladóknak) is.

A város – méretéhez, lokális és térségi fogyasztópiacához mérten – igen jelentős kiskereskedelmi hálózattal rendelkezik. A hazai láncok (COOP, REÁL, CBA) mellett időbeli sorrendben a LIDL, a PENNY, a SPAR, a TESCO, az ALDI és a JYSK is nyitott egységet, általában nagyobb, mint ami a város méretéből következne. A megyében egyedül Gyulán van INTERSPAR, a TESCO egysége is hipermarket méretű, s a többi lánc üzletei is elérik a megyeszékhelyen nyitott egységek nagyságát. A Románia felől érkező bevásárló-forgalom zömét ezek az üzletek „fölozik le”, de az összes forgalomból a „románok” aránya 6-8%-ra tehető. Közvetett információkból, illetve dokumentum-elemzésekből kiderült, hogy az

egységek megnyitásában, az árukészlet összetételének meghatározásában a határon túlról érkező vásárlói körnek „fontos járulékos”³ szerepet szántak. Úgy tűnik, ez a számítás be is vált, a román vendégek átlagos fogyasztása viszonylag magas, s a költségben a hazai fogyasztókhöz viszonyítva magasabb a prémium termékek részesedése.

Sajátos, hogy a hazai kiskereskedelmi láncok üzleteiben – a megyében az Univerzál Rt. a legjelentősebb szereplő – a román forgalom egyáltalán nem jelentkezik. Az ottani gazdasági felfutást sem érezték meg a zömmel kisebb alapterületű üzletek, igaz a 2008-as évtől kezdődött visszaesés sem érződik a fogalmukon.

A gyulai kiskereskedelemben a hipermarket szintű üzletek számára a nyári forgalom mellett a karácsonyi bevásárlási csúcs is fontos, s ebben a román vendégkör szerepe annak ellenére is jelentős, hogy Nagyváradon és Aradon is megépültek az első bevásárlóközpontok (3, ill. 2), illetve megnyiták az első hipermarketek. Az ottani árszínvonal még mintegy 10%-kal magasabb a magyarnál, így kisebb távolság esetén jobban megéri a határon túlról is Gyulára jönni vásárolni. Gyula kiskereskedelmi szerepét némileg leárnyékolja a közeli Békéscsaba, ahol a 82.000 nm-es Csaba Center, a Stop Shop bevásárló-udvar és mellette a TESCO hipermarket erős vonzerőt gyakorol a Románia határmenti térségeiből érkezőkre.

A külföldi vásárlók aránya a belvárosi specializált üzletek ötödében legalább a vendégkör negyedét-felét kiteszi, ennek kis hányada tekinthető visszajárónak, s az általuk generált bevétel aránya is hasonló. A román vásárlók aránya a külföldiek között a lekérdezett üzletek felében nem számottevő, a többiekénél 25-75% között szóródik. Gyulára meghatározóan a családosok érkeznek vásárolni. A magyar vendégkörrel összevetve ugyanannyit, vagy többet költenek. Több üzletben jelezték, hogy a román forgalom nélkül akár be is zárhatnának, míg a velük szomszédos, vagy szemközti boltokban a román vendégkör érdemben meg sem jelenik. Az átlagos vásárlókhöz képest a közepes és magas árkatóriájú termékeket nagyobb gyakorisággal vásárolják, viszont egyes specializált üzletekbe – pl. Hollóházi Porcelán – lényegében be sem térnek. Az ÁFA-visszatérítés megszűnésével (a 2007-es román EU-csatlakozás után) csökkent a Romániából érkező vásárlók száma. A szálláshelyeken készített interjúkból kiderült, a román vendégek inkább nyugati nyelvtudásukat használják bejelentkezéskor, függetlenül attól, hogy az adott egységben van-e románul beszélő alkalmazott.

A belvárosi üzletek forgalmában a szezonális erős, a nyári hónapok a boltok fele számára kiugró bevételt jelentenek, az éven belüli második csúcst a karácsonyi vásár időszaka jelenti számukra. A román forgalom mindkét csúcspanaszban számottevő, míg a többi külföldi országból érkezettek inkább a turisztikai főszezonra koncentrálnak. Legrosszabbnak a karácsonyt követő téli hónapokat, illetve a tavaszi és őszi hónapokat értékelik. Ez azt jelzi, hogy a városban zajló rendezvények, melyek februártól decemberig tartanak, önmagukban mérsékelt vásárlóerőt csábítanak. A rendezvények által generált többletforgalom a sétálóutcára korlátozódik, e tengelytől néhány 10 m-re fekvő boltokig a vendégek már nem jutnak el.

Turizmus és vendéglátás – A helyi húzóágazat

A román vendégkör a legjelentősebb külföldi turisztikai célcsoporttá vált 2008-tól (vendégszám, vendégéjszakák). Jelentőségüket növeli, hogy esetükben magas a látogatók száma is (ők nem jelennek meg vendégként, mert nem töltenek Magyarországon egy éjszakát sem, de igénybe vesznek szolgáltatásokat, vásárolnak, étkeznek) – különösen a nyári hónapokban. A válság hatása az ő körükben is érezhető, de arányuk tovább nőtt a teljes vendégfogalomból, mert a többi célcsoportban erősebb volt a visszaesés. A távoli küldő-

³ A kifejezés a gyulai Interspar egység vezetőjének szájából hangzott el egy telefoninterjú során.

országok esetében a megnövekedő költségek, a belföldi turisták esetében az üdülési csekk megadóztatása volt az elsődleges oka a visszaesésnek (Albel – Tokaji, 2010).

A város és az idegenforgalmi szektor reakciója példásnak mondható: román nyelvű szóróanyagok, útbaigazító táblák, információs táblák, románul beszélő személyzet beállítása (képzés), a célcsoport igényeinek felmérése és ahhoz való igazodás figyelhető meg. A városban folyamatos a fejlesztés, ami magában foglalja a szálláshelyek számát és minőségét, a rendezvényeket, a Várfürdő területét, illetve a városképet, hogy a hazai konkurencia ne vonzza el a tehető vendégkört (Hajdúszoboszló, Szeged). Proaktív reakciónak tekinthető a határon átnyúló tematikus attrakciók kialakítása, ahol a gyulai fürdőélményt romániai természeti és épített környezeti látnivalókkal egészítik ki.

A város célzott többcsatornás marketinggel jelentkezik a fő küldő területeken, részt vesz a turisztikai nagy kiállításokon, erőteljes a kapcsolódó szolgáltatások kiajánlása. Érdekes kezdeményezés a belső minőségi színvonal és árszínvonal garantálása (akár utcánként, tömbönként). Ezzel együtt a „hólabda” módszer több vendéget hoz, különösen a kisebb egységeknél, mint az intenzív marketing kampány az interjúalanyaink szerint.

Gyula több előnnyel is rendelkezik a nyugati országrész hasonló színvonalú fürdőivel összevetésben: a határtérség lakói számára a gyors elérhetőség kedvező, akár 2-3 napra is megéri átjönni. A magas szintű szolgáltatások, a több éve stabil árszínvonal, az egymást erősítő attrakciók (Várfürdő – Vár – rendezvények – gyógyászat) miatt a fürdőzésnél magasabb élmény-együttest lehet helyben elérni. Jelentős a visszajáró vendégek aránya, s nem csak a határrégióból. A gyógyturizmusban a romániából érkezők azok, akik a klasszikus kétételes kúrákat tömegesen veszik igénybe, ellentétben a hazai vendégkör egy hetes turnusokra beállt forgalmával.

A megkérdezettek úgy érzékelik, hogy bár román oldalon is elindult a fürdők fejlesztése, de ez a következő 10-15 év során még nem jelent konkurenciát Gyula számára. Ennek egyik oka a Várfürdőben folyamatosan zajló és megvalósuló fejlesztésekben, más része a fürdőn kívülre tervezett élményfürdő nagyprojektben keresendő, harmadrészt a szállodafejlesztések következménye. Gyulán 2009-ig nem volt négycsillagos szálláslehetőség, de 2012-re öt új, illetve felújított egység is eléri ezt a színvonalat, amivel ismét kísérletet lehet tenni a nyugat-európai vendégkör becsábítására.

Határon átnyúló szerepkörű iskolaváros

A város alapfokú tanintézményeinek nincs érdemi kapcsolata a román oldallal, sem intézményi, sem pályázati, sem tanulói oldalról. Ez alól csak a Nicolae Balcescu román nyelvű általános és középiskola tekinthető kivételnek, de az általános iskolai osztályokban a román oldalról alig érkezik diák. A középfokú képzésben a román nyelvű képzésbe a közeli határtérségből évfolyamonként 4-6 tanuló érkezik, így, ez az intézmény vonzza a Romániából Gyulára érkező diákok bő felét (természetesen évente ingadozást mutatva). A kollégiumi lehetőség ellenére a beígázók zöme a közúton (Kisjenőig) és vasúton (Nagyszalontáig) jól elérhető településekről érkezik, a város hagyományos vonzásterének településeiből.

A város középfokú oktatási intézményeinek másik vonzerejét a szakmai irányú képzések adják, szakiskolai szinten a Munkácsy Mihály, szakmunkás képzésben a Harruckern János tanintézmény által kínált szakmák örvendenek folyamatos érdeklődésnek. Az érkező gyerekek túlnyomó része magyar nemzetiségű, hiszen a nyelvismeret elsőrendű e képzések sikeres teljesítéséhez.

A felsőoktatásban a SZIE Egészségügyi Fakultás képzésein (ápolónő, szociális munkás, egészségturizmus) rendre részt vesznek Romániából érkezett hallgatók is, évfolyamonként 1-3 fő. A hallgatók kis száma miatt a beígázás térszerkezetét megrajzolni nem célszerű, de zömük északkelet felé Nagyszalonta, délkelet felé Arad által határolt területről érkezik. Az

intézmény – elsősorban vezetője révén – rendkívül innovatív, számos képzési formát vezettek be elsőként az országban, tananyagfejlesztésben, illetve a határon túli kapcsolatok építésében is aktívak. Utóbbi területen az aradi felsőoktatási intézményekkel és a nagyváradi Partium Egyetemmel szoros kapcsolatok formálódtak, de az együttműködésben nem álltak meg a határtérségben, Erdély belső területein és a Székelyföldön is építettek partnerségeket.

Gyula közoktatási tanintézményeiben (az óvodai korosztályokkal együtt) a 2009-es adatok szerint 54 külföldi lakóhellyel rendelkező diák tanul, lényegesen többen, mint a nagyobb intézményhálózattal rendelkező Békéscsabán. A megyébe legtöbben román lakóhellyel jönnek tanulni, ezek közül 48-an Gyulát választják. A határ közelsége miatt Békés megye minden városában a Romániából érkezett diákok vannak többségben a külföldről érkezett tanulók között, Gyulán minden kilencedik tanuló érkezett csak más országból.

Civil szervezetek szerepe a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében

A város sajátos vonása, hogy már a rendszerváltás előttről nagyon mélyen beágyazott kulturális hagyományokat „örökölt meg” és vitt tovább. Az 1990 utáni városvezetések, de különösen a 2002-től induló ciklustól felerősödve világos a szándék: Gyula turisztikai vonzerejét az egész évre szétterített rendezvénysorozattal kell magasabb szintre emelni, s ezzel az idegenforgalmi idényt időben széthúzni. Ennek érdekében a szilveszteri-újévi mulatsággal induló évad, mely a februári Reneszánsz Karnevállal folytatódik, s mintegy másfél tucat nagyobb rendezvényen át az adventi és karácsonyi programokkal zárul tervszerűen épül egymásra. Több esetben megfigyelhető az egymást erősítő rendezvények (Pálinkafesztivál, Kézműves Vásár, Virágok Vasárnapja, Várkerti Vigasságok, Shakespeare Fesztivál) időben is párhuzamos megtartása, hogy az eltérő, vagy egymást csak részlegesen átfedő célközönségek a lehető legszélesebb társadalmi csoportokat fedjék le.

Ehhez képest későn, csak a 2000-es évek elején indult meg a határon túli programok erőteljesebb marketingje Gyulán, illetve az ottani programok összehangolása a gyulai kínálattal. Ezen a területen Arad és Gyula együttműködése példaadó. A meghatározó rendezvényeken a másik város szereplői rendre megjelennek meghívottként, a programnaplók „összefésülése” is gyakorlattá vált, így az aradi Színházi Fesztivál, illetve az Utcabál – a két leglátványosabb, legnagyobb tömeget megmozgató rendezvény – gyulai népszerűsítése, a gyulai és környéki művészek részvétele mára hagyomány lett. A két város közös INTERREG pályázatot is nyert kulturális témában. Ezzel együtt, a további együttműködésnek tág tere van még. A gyulai és aradi interjúink alapján a rendezvények terén újabb pályázatok beadása várható, de tematikus turisztikai termékek kialakítására is vannak tervek: a várak bemutatása, a falusi épített örökség megóvása és bemutatása, az egyházi műemlékek megőrzése és bemutatása stb..

A sport területén az alulról jövő kezdeményezéseké az érdem. A helyi sportklubok agilis szervezői révén indult el több sportágban a kapcsolatfelvétel, s ennek eredménye közös nyári sporttáborok szervezése, játéklehetőség a másik országban, közös tornák, kupák kiírása és lebonyolítása. Eddig egyedülálló kezdeményezés kötődik a megyei labdarúgáshoz, ahol a játékvezetői kar minden évben 3-3 mérkőzésen a másik ország bajnokságában bíraskodik.

A gyulai civil szervezetek román kapcsolatai a nyelvi korlátok miatt – a határmenti fekvés és térbeli közelség ellenére – szerények. Az Erkel Művelődési Ház inkább csak helyszínt biztosít a rendezvényeknek, maga nem szervez ilyeneket. A magyar civil szervezetek elsősorban a határon túli magyar kisebbség szervezeteit keresik (pl. nyugdíjasklubok), de forrás és professzionális adminisztratív háttér hiányában ezek a kapcsolatok a legritkább esetben jutnak el közös pályázatig, megnyert projektig. Az együttműködés tartalma a kirándulásokban, közös

programok szervezésében ragadható meg. A közös nyelv miatt a városban a leginkább aktívnak a román kisebbség civil szervezete tűnik. Ők a határon túli román civil szféra felé a falusi térségben, de Aradon is komoly kapcsolati hálót építettek ki. Ennek folyamatos működtetése azonban forrásokat igényelne, amivel a szervezet nem rendelkezik.

Ennél is fontosabb a szerepe az Országos Román Kisebbségi Önkormányzatnak. A szervezet székhelye Gyulán található, elnöke Békés megyei származású (Battonya város alpolgármestere volt 2010-ig), így aktivitása is elsősorban a megyéhez kötődik. Az Önkormányzat zömmel az oktatási, civil szféra határon túli együttműködéseit szervezi. A vezető közigazgatási tapasztalata sok esetben meghatározónak bizonyult az intézmények közötti kapcsolatépítés helyes formáinak kialakításában. Gyula esetében az Önkormányzat, illetve a szintén helyben elérhető főkonzulátus támogatásával több problémás esetben sikerült az együttműködéseket magasabb szintre emelni.

Egészségügy – Eltérő szabályozási környezet, létező együttműködési lehetőségek

E területen három alszektort kell áttekinteni, bár ezek kapcsolatuk tartalmát, illetve a benne érintett személyi kört tekintve erőteljes átfedésben vannak egymással. Legmagasabb szinten a Pándy Kálmán Megyei Kórház áll. A kórház vezetése szerint a Románia felől érkező betegforgalom nagyságrendje jelentős és 2007 óta némi növekedést mutat. Ellátásuk a teljesítményvolumen-korlát bevezetése miatt ütemezhető és megoldható a hazai betegek háttérbe szorítása nélkül. Egy részük a TB-keretében kap ellátást (pl. a sürgősségi rendszeren keresztül), olyan területeken, melyeket a román társadalombiztosítás is finanszíroz. Másik részük csak a diagnosztikai kapacitásokat veszi igénybe, melyet saját maga finanszíroz. Harmadik csoportjuk rövid, meghatározóan egnapos sebészeti ellátásra, fogászati kezelésre érkezik, szintén „saját zsebre”. Egy kisszámú, de bevétel szempontjából nem elhanyagolható csoport hosszabb sebészeti beavatkozásra érkezik Gyulára (pl. térd és csípőprotézis műtét, illetve az azt követő rehabilitáció), ahol a román ellátás színvonala lényegesen elmarad a magyartól. Az utolsó jól definiálható kör pedig – részben a magyar diagnosztika után a kint elvégzett műtéti beavatkozást követően – rehabilitációra érkezik a gyulai kórházba.

A második alszektort az ambuláns rendelések jelentik. Ide elsősorban a magyar diagnosztikai eljárások fejlettebb színvonala miatt járnak át páciensek, különösen a korai diagnózisok pontossága miatt vonzó a magyar ellátás.

A harmadik területet a kórházban dolgozó orvosok magánpraxisaira érkező romániai páciensek jelentik. A szépészeti jellegű beavatkozások, és a fentebb már említett területek mellett, a nőgyógyászati, terhesgondozási profil a leginkább jellemző Gyulán.

Érintetlen ingatlanpiac

A város határ menti fekvése miatt előzetes elképzeléseink szerint a román gazdaság erőre kapásával párhuzamosan az ingatlanpiacon erősödő román befektetői, vásárlói érdeklődést valószínűsítettünk. Az előfeltevést támogatta, hogy a battonyai határátkelő közelében fekvő települések esetében megjelentek romániai vásárlók, akik részben lakás, hétvégi ház/nyaraló, vagy befektetési céllal vásároltak telket, házat, az aradinál lényegesen alacsonyabb árszinten.

Gyula esetében, a helyi ingatlanpiac szereplőivel készített interjúk alapján ilyen trend nem volt kimutatható. Az 1990-es évek végén elindult egy kisebb befektetési hullám, részben ipari ingatlanokat, részben lakás céllal vásároltak, de ez a hullám két év alatt „elcsitult”. Ennek három, egymást erősítő okát látjuk: a gyulai ingatlanok árai eleve magasak (voltak) a megyén belül. A határ túloldalán fekvő falvak román/partiumi összevetésben is kifejezetten szegények, onnan érdemi fizetőképese kereslet nem érkezhett. Nagyvárad és Arad távolsága Gyulától túlzottan nagy ahhoz, hogy az ottani kereslet elérje a várost, bár ott kétségkívül van /

lett volna olyan réteg, amelynek lenne forrása (ha másból nem, a városi ingatlanból) gyulai házakat, építési telkeket venni. A közlekedési hálózat tervezett fejlesztése a román oldalon (Temesvár-Szatmárnémeti összekötő európai főút gyorsforgalmi célú fejlesztése), illetve a Gyula- E671-es főút összekötő szakasz megtervezése és megépítése ezen a helyzeten változtathat néhány éven belül.

Összegzés

A kutatás során tapasztalt térfolyamatok kétarcúak: a magyar oldalról történő átmozgás döntően nem a határ közvetlen közelében fekvő településekre irányul (kivéve Salonta), hanem a határhoz közeli partiumi nagyvárosokba – elsődlegesen Nagyváradra és Aradra – illetve Erdély belső, magyarlakta területei felé. Ezzel szemben, a térben közeli román határtérségből érkező mozgások egyik meghatározó céltelepülésévé Gyula vált az elmúlt két évtized során. Ennek oka részint a város megerősödő szolgáltató szerepköre (pozitív, vonzó tényezők), részben a határ román oldalán a közeli térszervező centrumok hiánya (negatív tényezők).

Az 1990-es évek végéig meglévő gazdasági fejlettségbeli különbségek (pl. az egy főre jutó GDP tekintetében) az utóbbi évtizedben lényegesen mérséklődtek a határ két oldala között, köszönhetően egyrészt a román oldal dinamikus gazdasági fejlődésének, másrészt Békés megye – és tágabban a keleti határrégió – vontatott dinamikájának a magyar oldalon. Ugyanakkor a gazdasági fejlődés Romániában – még erőteljesebben, mint Magyarországon esetében – a nagyvárosokra és közvetlen környezetükre koncentrált, miközben a rurális területekben stagnálás, vagy a létező struktúrák leépülése zajlott. E kontextusban, a lokális szintre koncentrálnak, Gyula relatív előnye nőtt a határ túloldalával összevetve (melyet a 2008-ban kirobbant globális gazdasági válság tartósított!).

A város majd minden lényeges szereplőcsoportja felismerte a határon átnyúló kapcsolatok fontosságát Gyula további fejlődése szempontjából. Ennek köszönhető, hogy mind az önkormányzat, mind az intézmények, vállalkozások és civil szervezetek szintjén erős aktivitás látható a határon átnyúló együttműködések erősítésére (lásd pl. pályázati aktivitás). A tanulmányban említett – részben proaktív – reakciók az egyes kulcsszereplők részéről azt jelzik, hogy a város próbál a határmenti fekvésből, létből előnyt kovácsolni és azt saját hosszútávú stratégiai fontos elemévé tette.

Sajátos eleme Gyula és a határ túloldalán fekvő hajdani vonzásterület együttműködésének, hogy azt a nemzetiségi arányok átalakulása kevésbé zavarja, gyakoribbak a magyar-román közös akciók, mint a magyar-magyar, vagy éppen a román-román kapcsolatok, bár utóbbi kettőre is találtunk példát az interjúk során (alapfokú oktatás, illetve nyugdíjasklub). Éppen e jelenségre alapozva kockáztathatjuk meg, hogy a vizsgált város határon átnyúló szerepköre hosszabb távon is fennmaradnak, illetve erősödhetnek, természetesen nem függetlenül a nemzeti szintű és a lokális politikai folyamatok alakulásától.

Felhasznált irodalmak

- Albel A., Tokaji F. (2006): *Alföld Spa. Gyógyítás és wellness a Dél-Alföld termálfürdőiben*. Dél-Alföldi Gyógy- és Termálfürdők Egyesülete, Gyula
- Albel A., Tokaji F. (2010): *Turizmus a Dél-Alföldön. A turisztikai régió 12 éve: 1998-2010*. Az Alföld Turizmusáért – Dél-alföldi Gyógy- és Termálfürdők Közhasznú Egyesülete, Gyula
- Baranyi B. (szerk.) (2005): *Az Európai Unió külső határán. Együttműködések Magyarországon keleti államhatárai mentén*. MTA RKK, Debrecen
- Baukó T. (szerk.) (1999): *Az Alföld a XXI. század küszöbén*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba
- Begg, R. -Pickles, J. (1999): Institutions, social networks and ethnicity in the cultures of transition: industrial change, mass unemployment and regional transformation in Bulgaria. In:

- Pickles-Smith, eds): *Theorising Transition. The Political Economy of Post-communist Transformations*. London, New York: Blackwell, 115-146.
- Belanka Cs., Duray B. (szerk.) (2009): *Helyünk a világban – alföldi válaszok a globalizáció folyamataira*. MTA RKK ATI, Békéscsaba
- Brenner N, 1998: "Between fixity and motion: accumulation, territorial organization, and the historical geography of spatial scales" *Environment and Planning D: Society and Space* 16, 4. 459 – 481
- Brenner, N -Peck, J- Theodore, N, 2009: Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, 10, 2. 182-222.
- Brenner, N, 2009: Open questions of state rescaling. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 2009, 2. 123-139.
- Clark, Gordon L. 2001: Vocabulary of the new Europe: code word for the millennium. *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 19, 697-717.
- Frisnyák S. (1990): *Magyarország történeti földrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Hardi T., Hajdú Z., Mezei I. (2009): *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA RKK, Győr-Pécs
- Hörschelmann, K. 2004: The social consequences of transformation. In: *East Central Europe and the Former Soviet Union* (ed. by Michael Bradshaw - Alison Stenning) Harlow: Pearson/Prentice Hall, 219-246.
- Jalovszky K., Tomsics E. (1992): *A tegnap világa – Magyarországi városok a századfordulón írásban és képen*. Officina Nova Kiadó, Budapest
- Jessop, B. 2002: *The future of the capitalist state*. London: Polity
- Kanalas I., Kiss A. (szerk.) (2006): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. MTA RKK ATI, Kecskemét
- Kasza S. (sorozat főszerk.) (1999): *Békés Megye Kézikönyve*. (Magyarország Megyei Kézikönyvei; 3.) Oktinfő–Szeged Bt. – CEBA Kiadó, Budapest-Szeged
- Kozma G. (ed.) 2011: *New Results of Cross-border Co-operation*. Debrecen.
- Loughlin, J, 2004: The "Transformation" of Governance: New Directions of Policy and Politics. *Australian Journal of Politics and History*, 50, 1. 8-22.
- Majoros A. (2006): *Verseny és Együttműködés. Magyarország és Románia kül gazdasági kapcsolatainak nemzetgazdasági és regionális dimenziói*. (Műhelytanulmány; 22.) Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. EÖKIK, Budapest
- Majoros A. (2009): *A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai. A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió esete*. (Műhelytanulmány; 28.) Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. EÖKIK, Budapest
- Marsi Gy., Szabó F. (szerk.) (1975): *Három szabad évtized Gyulán 1944-1974*. Városi Tanács, Gyula
- Michalkó G. (1999): *A városi turizmus elmélete és gyakorlata*. MTA FKI, Budapest
- Michalkó G. (2004): *A bevásárlóturizmus*. (A turizmus termékei; 1.) Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- Moisio, S. 2002: EU eligibility, Central Europe, and the invention of applicant state narrative. *Geopolitics* 7 (3), 89-116.
- Nagy E., Nagy G. (szerk.) (2005): *Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba
- Nagy Egon (2010): A román-magyar határ menti együttműködések megítélése a román oldali településvezetők szemszögéből. *Tér és Társadalom*, XXIV. évf. 4., 221–236.
- Nagy G. (kötetszerk.) (2009): *Dél-Alföld*. (A Kárpát-medence Régiói; 10.) (sorozatszerk.: Horváth Gy.) MTA RKK – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest
- Nagy G., Nagy E. 2008: Városok gazdasági potenciálja. A településhálózat-fejlesztés politika megalapozása a gazdaság oldaláról. *Falu-Város-Régió*, 3.; 32-42.

- Nagy I., Kugler J. (szerk.) (2004): *Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határrégió újraszerveződő kapcsolatairól*. MTA RKK, Békéscsaba-Pécs
- Nagy, G. (2008): Regional planning and cooperation in practice in Danube-Cris-Maros-Tisa Euroregion. In: (ed.: I. Süli-Zakar) *Neighbours and Partners: on the two sides of the border*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Németh N. (kutatásvez.) (2009): *A román állampolgárságú munkavállalók magyarországi jelenlétének vizsgálatáról. Gyulai esettanulmány*. OFA K-2007/D. MTA KTI – Genius Loci Alapítvány, Budapest, 2009. május, Kézirat, 193-221. o.
- Réti T. (szerk.) (2004): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. EÖKIK, Budapest
- rEUsearch – Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása a határon átnyúló kapcsolatokra, agráriumra és kereskedelemre*. Kutatási tanulmánykötet. Innoratio Kutatóműhely – Szórvány Alapítvány, 2010, Szeged-Temesvár
- Scherer F. (1938): *Gyula város története. I. kötet – A földesúri város.; II. kötet – A rendezett tanácsú város* Gyula M. Város kiadása
- Smith, A. 2004: Regions, spaces of economic practice and the diverse economies in the New Europe. *European Urban and Regional Studies* 11 (1), 9-25
- Smith, A –Timár, J. 2010: Uneven transformations: Space, economy and society 20 years after the collapse of state socialism. *European Urban and Regional Studies* 17, 2. 115-125.
- Smith, N, 2000: Rescaling Politics: Geography, Globalism, and the New Urbanism. In: Manca, C. (ed): *Postmodern Geography. Theory and Praxis*. Oxford: Blackwell, 147-168.
- Soós E., Fejes Zs. (szerk.) (2010): *Régió a hármashatár mentén*. Szeged
- Stenning, A.-Hörschelmann, K. 2008: History, Geography and Difference in the Post-socialist World: Or, Do We Still Need Post-Socialism? *Antipode*, 40(2), 312-335.
- Stenning, Alison - Bradshaw, Michael, 2004: Introduction: Transformation and development. In: *East Central Europe and the Former Soviet Union* (ed. by Michael Bradshaw - Alison Stenning) Harlow: Pearson/Prentice Hall. 1-32.
- Süli-Zakar I. (szerk.) (2008): *Neighbours and Partners: On the two sides of the border*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Szenográdi P. (2005): *A Romániából Békés megyébe áttelepült személyek társadalomföldrajzi vizsgálata, különös tekintettel az értelmiségiekre*. Doktori (PhD) értekezés. DE TTK, Debrecen
- Timár J. (szerk.) (2007): *Határkonstrukciók magyar-szerb vizsgálatok tükrében*. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba
- Timár J., Velkey G. (szerk.) (2003): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA RKK ATI – MTA TTK, Békéscsaba-Budapest

English summary

Scalar restructuring and changes in everyday social practices in East Central European context

During the last two decades, a large body of academic work was done to study, interpret and theorise post-socialism. Discourses that were stimulated by and also *did* produce the transition process shifted toward a theoretical diversity and a deeper understanding of East Central European capitalisms (Smith, A 2004; Stenning-Hörschelmann, 2008). Modernization theory that underpinned political and academic discourses, and largely shaped the transformation process in the former Soviet bloc considered ‘marketization’ (the Neoliberal scheme for transition) and ‘democratization’ inevitable and as a process of ‘returning to Europe’

(Hörschelmann, 2004). In this context, the EU-accessions in 2004 and 2007 were considered as the completion of the transition process (i.e. construction of the institutions of well-functioning markets and political democracy) and the successful repositioning of post-socialist countries inside Europe by the national political elites of the accessing countries and also in political rhetoric of the EU-technocrats (Clark, 2001; Moisiu, 2002). This 'orthodox' approach was successfully exploited by national elites for governing and legitimising the transition process (i.e. institutionalising the Neoliberal market economy and the making the high price of it paid by the majority of post-socialist societies accepted) (Smith, A. 1998). Nevertheless, it was increasingly criticised by academics, mainly in the West, for ignoring different ('socialist' and 'pre-socialist') development trajectories and the diversity of social processes of the emerging capitalisms in the post-socialist countries (Smith, A.-Pickles, 1999; Smith, A. 2004; Stenning-Hörschelmann, 2008). It was widely argued, that changing social relations were shaped not only by norms and institutions of Neoliberal capitalism, but also by 'established networks, institutional and regulatory structures and actors operating under conditions of extreme uncertainty and chance [of the transition]' (Begg-Pickles, 1999:119) that/who gave diverse (capitalist/non-capitalist, formal/informal/illegal) responses to the profound and thorough transformation of the society. Thus, post-socialist spaces should not be considered as 'powerless and marginal' shaped only by the logic of capital, but highly complex webs of relations that can be understood through everyday experiences and practices (Smith, A. 2004; Stenning-Bradshaw, 2004; Stenning-Hörschelmann, 2008).

By taking the latter, non-essentialist view of European capitalisms, this paper aims at understanding how discourses over emerging capitalism, the nation-state, ethno-cultural relations, and the contested idea of Europe (largely effecting political relations between Hungary and Romania) shaped social relations and produced daily practices stretching over national boundaries. We shall focus on how the re-definition of the nation-state through such discourses restructured the institutional contexts of everyday life in the particular spatial context of a cross-border urban region, and how local agents responded to such changes in their daily practices.

Social practices in cross-border (urban) regions were studied in the changing institutional contexts of the transition, the European integration and of the globalization that linked our research to the discourses over the changing role (rescaling) of the nation-state and in wider terms, to ongoing debates about the production of scales. We adopted the approach that views the changing role and scalar reorganisation of the state institutions as the product of social relations in specific historical and geographical contexts (Brenner, 1998, 2009; Smith, 2000; Jessop, 2002), and considers recent (worldwide) rescaling processes as the outcomes of the crises of capitalism. In this view, rescaling of the nation-state is rooted in the re-definition of the state's role in relation to the market and to the civil society, and represents key dimension for the restructuring of the state space (Laughlin, 2004; Brenner, 2009; Brenner-Peck-Theodore, 2009). Thus, everyday social practices (and their changes) are multiscalar, they are embedded into many interwoven processes and institutional contexts produced by political and economic transition in East Central Europe, by the European integration moreover, by the ongoing rescaling process within Europe and by the global economic crisis that enforced new institutional (spatial) arrangements.

The paper is focused on revealing, how the re-definition and the spatial reorganisation of the nation-state, the rescaling processes in Europe and the integration of East Central Europe were perceived, interpreted and responded to in everyday social practices in the particular spatial context of the 'frontier'. The key issue we addressed was, whether various local agents (social groups) have knowledge and scope to adapt to the changing institutional contexts through exploiting local and cross-border networks, and how such assets are mobilized.

The empirical studies were focused on Gyula, a small town in Hungary, holding a 'gateway' position in the international (Southeast-West) flows of goods and in interregional (international) economic relations at the Romanian-Hungarian border. In modern history, Gyula's position has changed dramatically several times in economic and also in geopolitical terms (Nagy et al, 2011), and during the last two decades, local agents were seeking for new strategies to tackle economic and geographical peripherality, social conflicts and demographic decline. Geopolitical discourses over the transition, global economic crisis and over 'Europe' did shape the perception, interpretation of rapid and profound changes and the responses given by the particular social groups. It was reflected in local discourses, in which, the 'near-border' situation had a key and changing role. .

The analysis rests on the review of earlier studies focused on the meanings of the nation and national borders in the programs of Hungarian parties, in media, moreover, in local political discourses, and also the contextual analysis of semi-structured interviews (46) made with local politicians, leaders of local NGOs and of public institutions, and with entrepreneurs. During the one/one-and-a-half-hour conversations, we focused on understanding the turning points of Gyula's development, on the changing meanings of the national border, on individual responses to institutional changes, and their relation to domestic and national political discourses, discovering and understanding the context of narratives related to Europe, nation, ethno-cultural identity, the history of the region, and to Neoliberal capitalism. In this way, the everyday practices that rest on diverse social networks, including formal and informal, local, global and cross-border were revealed to contribute to the ongoing discourse over the diversity of capitalism and to understanding what conflicts and responses are raised by the scalar reorganisation of the state.

The spatial movements in Gyula FUR, has specific character in the Hungarian and the Romanian sides of the border. The Hungarian residents move forward to the larger centres along the border zone (Arad, Oradea), or even into the East part of Transsylvania, where the largest group of Hungarian minorities live and feel less importance to develop co-operations with the nearest actors. At the opposite, from the Romanian settlements laying close to Gyula the major visiting destination became the town in the last two decades. The reasons lead to this are both positive factors (strengthening local service sector) and negative ones (lack of large centres within 60-80 km-s).

The existing differences in the quality of life and economic development till the end of 1990s moderated in the last decade, thanks to the dynamic economic development of the Western 'frontier' of Romania in the EU accession period, and after. And partly it was the consequence of the missing dynamism in the local economy of the whole Békés County in the Hungarian side. However, the positive effects of economic growth were concentrated mainly in the larger urban centres, particularly in Romania, while in rural areas we could see only stagnation, and demolish of existing structures. In this context, the relative position of Gyula inside the cross-border FUR increased before and after the global crisis.

The key actors of Gyula recognized the importance of cross-border relations for the further development of the town. That resulted a very active application process in CBC, INTERREG programs in the level of institutions, civic organisations, entrepreneurs. These proactive reactions mark, that Gyula wants to profit from the geographical location. The cross-border issues take an important role in strategic documents of the town.

There is a specific element of CBC-connections in Gyula FUR. We saw, that Hungarian-Romanian actions a more often successful, than those ones, where only Romanians, or Hungarians were partners from the both side of the border. Based on this fact, we think, however, the national and supranational decisions are able to form the frame of cross-border relations, the possibility of further development of co-operation between Hungarian and Romanian actors is real in Gyula and the surrounding area.